

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ НЕЛЕГАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ

Ярмакі В. Х.

Стаття присвячена розгляду міжнародних міграційних процесів. Досліджуються історичні аспекти цих процесів. Значна увага приділяється аналізу причин виникнення нелегальної міграції та її суспільної небезпеки. Стосовно виникнення нелегальної міграції як суспільно-політичного явища констатується, що вона в сучасному розумінні бере початок із припинення відкритої та необмеженої міграції через систематичний імміграційний контроль, запроваджений у роки Першої світової війни.

Проблему нелегальної міграції вважаємо за потрібне розглядати суто в контексті такого глобального явища, як міжнародна міграція. Тому наукове дослідження цієї проблеми варто здійснювати в трьох вимірах: міжнародному, європейському та національному. Адже міграційні процеси безпосередньо стосуються соціальних переміщень у планетарному масштабі та соціальної мобільності населення в національному просторі. Як наслідок – надзвичайна актуальність міграційних проблем, від вирішення яких залежить майбутнє тих чи інших країн.

Досліджується нормативно-правове забезпечення протидії нелегальній міграції на міжнародному рівні.

Ключові слова: міграція, нелегальна міграція, нелегальний мігрант, міграційні процеси.

Статья посвящена изучению международных миграционных процессов. Исследуются исторические аспекты этих процессов. Значительное внимание уделяется анализу причин возникновения нелегальной миграции и ее общественной опасности.

Относительно возникновения нелегальной миграции как общественно-политического явления констатируется, что она в современном понимании берет свое начало с прекращением открытой и неограниченной миграции вследствие осуществления систематического иммиграционного контроля, который был внедрен в годы Первой мировой войны.

Проблему нелегальной миграции считаем нужным рассматривать исключительно в контексте такого глобального явления, как международная миграция. Поэтому научное исследование этой проблемы следует осуществлять в трех измерениях: международном, европейском и национальном. Ведь миграционные процессы непосредственно касаются социальных перемещений в планетарном масштабе и социальной мобильности населения в национальном пространстве. Как следствие – чрезвычайная актуальность миграционных проблем, от решения которых зависит будущее тех или иных стран.

Исследуется нормативно-правовое обеспечение противодействия нелегальной миграции на международном уровне.

Ключевые слова: миграция, нелегальная миграция, нелегальный мигрант, миграционные процессы.

The article devoted to review of the international migration process. Historical aspects of these processes are reviewed as well. Particular attention is dedicated to the analysis of causes leading to irregular migration and its public danger. Regarding the emergence of illegal migration as a socio-political phenomenon, it is stated that in the modern sense it starts from the end of the open and unlimited migration through the introduction of systematic immigration control, which was introduced during the First World War.

The problem of illegal migration, we consider it necessary to consider exclusively in the context of such a global phenomenon as international migration. Therefore, the scientific study of this problem should be carried out in three dimensions: international, European and national. After all, migration processes directly affect the social movements on a planetary scale and social mobility of the population in the national space. As a result, the urgency of migration problems, the future of which countries depend on.

Among the causes of migratory movements, some authors, besides the uneven economic development of countries, also distinguish the varying degree of restrictive migration policy that countries carry out, as migration flows are mixed with the social situation of the state of origin, transit state and recipient state.

Illegal migration is primarily a significant crime-causing factor affecting the growth of crime, the spread of sexually transmitted diseases and AIDS, the illegal labor market, etc.

Analysis of the legal framework combating irregular migration at the international level is also performed.

Key words: migration, irregular migration, irregular migrant, migration processes.

Наш час характеризується збільшенням масштабів міграційних процесів у світі, розширенням та розвитком зв'язків та інтеграції між країнами. Мігранти завжди вносили свій вклад у розвиток будь-якої країни, її економічної, соціальної та культурної сфер. На даний момент найбільшим у світі за обсягами міграції вважається коридор Мексика – Сполучені Штати Америки (далі – США), обсяги якого перевищують 10 млн. осіб кожного року. Також одними з найбільших коридорів є Туреччина – Німеччина, Алжир – Франція. Якщо ж розглядати міграцію до країн Європейського Союзу (далі – ЄС) загалом, то такий коридор не поступатиметься згаданому напрямку Мексика – США, а то і переважатиме його.

Україна завдяки своєму вигідному територіальному положенню стала транзитною державою для потоку мігрантів у країни ЄС, адже в нашій країні є спільні сухопутні кордони з Румунією, Польщею, Словаччиною й Угорщиною, які простягаються на сотні кілометрів. Попри свою економічну вигоду розташування, Україна зручна і для нелегальної міграції, тобто незаконного переміщення поза пунктами пропуску або із приховуванням від прикордонного та митного контролю.

Міжнародні міграційні процеси є невід'ємною складовою частиною сучасного суспільства, і для вивчення цього явища необхідно проаналізувати особливості його зародження та найважливіші етапи розвитку. Переміщення значних мас населення з однієї місцевості чи країни в іншу відбувалося в усі історичні епохи. Іноді воно було незначним, інколи посилювалося й охоплювало цілі племена, перетворювалося на масові «переселення народів» і зазвичай слугувало підґрунтям для заснування нових цивілізацій або значного тери-

торіального розширення вже наявних. Водночас необхідно пам'ятати, що дослідження проблем зовнішньої міграції в історичному аспекті, її ж нелегального складника і поготів, має деякі особливості:

1) явище міграції тривалий час із різних причин не цікавило науковців. Вивчення міграційних процесів започатковується лише тоді, коли вони починають супроводжуватися певними діями політичного характеру (наприклад, розширення державної території, заснування нових колоній, коли міграція набуває масового характеру тощо);

2) сучасна західна наукова думка працює над вивченням процесів міграції здебільшого в контексті міжнародного права та віддає перевагу дослідженням стану та перспектив міграції матеріальних і трудових ресурсів, а також проблемам, пов'язаним з їх динамічними переміщеннями та соціальними наслідками. Фахівці із країн Співдружності Незалежних Держав (далі – СНД), які спеціалізуються на проблемах зовнішніх міграцій, зосереджують зусилля здебільшого на соціальній діагностиці та соціометрії міграційних процесів. Можливо, тому ґрунтовних досліджень з історії виникнення нелегальної міграції обмаль.

Багато вчених намагалися вирішити цю проблему. Праці деяких із них і сьогодні становлять значну наукову й історичну доктринальну цінність. Важливість феномена міграцій в історії людства підкреслює один із найбільш відомих істориків і теоретиків А. Тойнбі. Під час дослідження причин падіння Римської імперії він серед головних чинників називає саме міграційні потоки [1].

У «Персидських листах» Ш. де Монтеск'є цікавився явищем міграції і намагався зрозуміти причини його виникнення та можливі наслідки для розвитку людства: «Ніщо так не притягує іноземців, як свобода та багатство, які вона передбачає; свободу ми шукаємо для самої свободи, а наші потреби приводять нас у ті країни, де ми знаходимо достаток» [2].

Вважаємо, що заслуговує на увагу класифікація масових міграційних потоків, яка розроблена в сучасній науковій літературі з міграційних проблем:

– II ст. н. е. – початок X ст. – так зване Велике переселення народів. У цей час під ударами варварів припинила існування Римська імперія (410 р.). Унаслідок масових міграцій на початку VII ст. утворився ранньофеодальний європейський світ;

– XIII ст. – освоєння Азії та Європи монголо-татарами. Утворення Золотої Орди [3, с. 9];

– початок XV ст. – прибуття до Європи турків-османів. На Близькому Сході зародилася Османська імперія;

– кінець XV ст. – початок великих географічних відкриттів. З 1492 р. відбулося проникнення європейців на американський континент. Через суттєву втрату людських ресурсів, які силоміць вивезено до Америки, африканський континент у його розвитку відкинута на багато століть назад;

– упродовж XVII – XIX ст. значні міграційні потоки проходили з ініціативи колоніальних країн, що традиційно приймали мігрантів (США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Аргентина, Бразилія, Південна Африка). Зокрема, епоха колонізації заслуговує на особливу увагу в контексті періодизації світових міграцій, бо саме відтоді європейська міграційна політика сприяє тому, щоб європейська культура підкорила весь світ,

заснувала нові могутні імміграційні країни, які й сьогодні вважаються зразками збалансованої міграційної політики й економічної стабільності;

– лише в XIX ст., від часу офіційного визнання незаконності рабства (1834-1937 рр.) понад 30 млн. осіб було перевезено Великобританією з індійського субконтиненту для роботи в інших колоніях. Водночас відбувалося значне переселення європейців на постійне місце проживання до імміграційних країн. Етапу індустріалізації, який розпочинається в XIX ст., властива відносно вільна міграційна політика, в якій поєднувалися економічний лібералізм і становлення національних держав. Головним обмеженням для вільної міграції був брак коштів на переїзд. Паспортів у той час майже не було, імміграція з метою зміни місця проживання або працевлаштування практично не обмежувалася.

Аналіз тематичної наукової літератури свідчить, що, з незначними відмінностями, міграція розуміється як переміщення людей між країнами, адміністративно-територіальними утвореннями; поселення, пов'язане здебільшого з тимчасовою або постійною зміною проживання, роботи, укладу життя. Узагальнюючи концептуальні розроблення таких дослідників, як Ю. Рима-ренко, О. Піскун, І. Прибиткова, В. Олефір, Н. Тиндик та ін., визначимо такі види міграції:

1) за способом реалізації: організована та неорганізована;

2) за ступенем контрольованості: легальна та нелегальна;

3) за територіальною ознакою: внутрішня та зовнішня;

4) за часовою ознакою: постійна (чи незворотна), тимчасова, сезонна, кочова;

5) щодо країни: еміграція, імміграція, транзитна міграція [4, 182-183].

Що стосується виникнення нелегальної міграції як суспільно-політичного явища, то можемо констатувати, що вона в сучасному розумінні бере початок із припинення відкритої та необмеженої міграції через систематичний імміграційний контроль, запроваджений у роки Першої світової війни.

Події Першої світової війни, Жовтневого перевороту та громадянської війни в Росії, греко-турецької війни 1912-1922 рр. стали першопричинами для неконтрольованого, тобто незаконного пересування великої кількості людей, які були змушені залишити свою батьківщину. За даними різних дослідницьких джерел, загальна кількість неконтрольованих переселенців в Європі до 1923 р. становила від 1 до 2,5 млн. осіб [5, с. 23]. Постала нагальна потреба якось регламентувати становище цих людей, які мали нелегальний статус та потребували захисту. Серед них були військовополонені (приблизно 50 тис. осіб), які не бажали повертатися на батьківщину, та цивільні особи, які втекли від більшовицького перевороту.

Отже, можна зробити висновок, що у 20-30-і рр. XX ст. спостерігалася чітка тенденція до запобігання нелегальній міграції як явищу. Таку тенденцію можна простежити через аналіз міжнародного нормотворення Ліги Націй того періоду щодо такої категорії мігрантів, як біженці. 1938 р., після Евіанської конференції за участю 32 країн одночасно із зазначеними нормативними актами й ініціативами було засновано Міжурядовий комітет у справах біженців (далі – МКБ), який за-

значив, що вирішення проблем незаконних мігрантів і біженців має ґрунтуватися на підставі узгодження чинних національних імміграційних законів та практики із країнами походження мігрантів. Щоправда, від жовтня 1939 р. МКБ фактично не діяв, і 1943 р., після зустрічі представників Великобританії та США його реорганізовано. Замість нього створено Адміністрацію Об'єднаних Націй із питань допомоги та повоєнного поновлення, мета якої – допомогти особам, яких було переміщено внаслідок війни, і тим, хто бажав повернутися на батьківщину [6].

Період між світовими війнами взагалі можна охарактеризувати насамперед як час удосконалення адміністративних процедур у сфері міжнародної міграції. Друга світова війна стала своєрідним водорозділом у процесах глобальної світової міграції. У світовій політиці запроваджуються нові підходи до вирішення міграційних проблем. У 40-50-х рр. минулого століття, з розпадом колоніальної системи, нові незалежні держави розробляли національну політику в галузі економіки та народонаселення (зокрема, міграційну політику), яка відповідала б їхнім цілям і завданням, а не інтересам колоніальних метрополій. У цей час спостерігаємо тенденцію до лібералізації міграційної політики, яку запроваджують як реакцію на велику потребу в робочій силі для відбудови Європи. Деякі мільйони осіб внаслідок війни із Центральної та Східної Європи перемістилися до Західної Європи, до країн, які приймають іммігрантів. У зв'язку із цим уряди тих держав, які були зацікавлені в інтенсивних міграційних потоках, відчувають нагальну потребу розробити власні національні законодавства в даній сфері [7, с. 82].

Проблему нелегальної міграції, вважаємо за потрібне розглядати суто в контексті такого глобального явища, як міжнародна міграція. Тому наукове дослідження цієї проблеми варто здійснювати в трьох вимірах: міжнародному, європейському та національному. Адже міграційні процеси безпосередньо стосуються соціальних переміщень у планетарному масштабі та соціальної мобільності населення в національному просторі. Як наслідок – надзвичайна актуальність міграційних проблем, від вирішення яких залежить майбутнє тих чи інших країн.

Нелегальна міграція насамперед є істотним криміногенним чинником, що впливає на зростання злочинності, на поширення венеричних хвороб і СНІДу, нелегального ринку праці тощо.

Специфічною рисою сучасної міграції є збільшення частки жінок (до 58,5%) та дітей у міграційному потоці. Досить поширеним явищем є незаконне переміщення жінок, дівчат і дітей із метою сексуальної експлуатації. За оцінками експертів, щорічно на світовий ринок інтимних послуг потрапляє від 700 тис. до 4 млн. людей.

Також зауважимо соціально-економічні наслідки нелегальної міграції для Європи, зокрема і для України. Нелегали, які готові працювати на будь-яких умовах, зводять нанівець соціальні гарантії, наявні в європейських країнах (мінімальний рівень заробітної плати, максимальна тривалість робочого дня), а також потребують величезних фінансових витрат на прикордонний контроль, створення таборів для біженців, на соціальні та медичні послуги, утримання під вартою, депортацію.

Поняття нелегальної міграції необхідно розглядати в контексті такого глобального явища, як міжнародна міграція. Міграція (від лат. *migratio* – «переходжу», «переселяюсь») – переміщення населення, пов'язане зі зміною місця проживання. Міжнародна міграція – це зовнішня, міждержавна міграція населення, рух населення через державні кордони [8, с. 301]. За наявним поділом потоки мігрантів визначають так:

– імміграція (від лат. *immigrare* – «поселятися», «вселитися») – прибуття в країну чи залишення в країні іноземців або осіб без громадянства на постійне проживання;

– еміграція (від лат. *emigro* – «виселитися», «переселитися») – добровільне або вимушене переселення в іншу країну для постійного проживання. Виселення з рідної країни назавжди з розірванням усіх зв'язків [9, с. 391];

– внутрішня міграція – переміщення громадян з однієї адміністративно-територіальної одиниці в іншу, а також інші переміщення в межах однієї держави;

– специфічна міграція – переміщення біженців, жертв переслідувань та репресій за різними ознаками, вимушених переселенців [10, с. 124].

Крім того, виділяють такі види міжнародної міграції:

– постійна (безповоротна) – здійснюється з метою виїзду на постійне місце проживання до іншої країни;

– тимчасова – обмежена строком перебування в країні в'їзду від 1 до 6 років, це так звані «довгострокові емігранти / іммігранти», робітники за контрактом тощо;

– сезонна – пов'язана з короткостроковим (до 1 року) виїздом / в'їздом для роботи в «сезонних» галузях господарства (рибальство, сфера послуг, сільське господарство, кочівництво);

– маятникова (прикордонна) – щоденний, потижневий переїзд з однієї країни в іншу та у зворотному напрямку. Здійснюється у зв'язку з роботою в сусідній країні, відвідуванням родичів, торгівлею тощо;

– незаконна міграція [11, с. 24].

Важливість питання нелегальної міграції пов'язана зі складністю визначення її кількісних параметрів, які значно перевищують офіційні дані з міграції, з неоднозначністю і невизначеністю її наслідків, а також зі складністю боротьби з таким явищем, зважаючи на соціально-політичну та економічну ситуацію в країнах-постачальниках, що породжує нові потоки мігрантів.

У ст. 3 Протоколу проти незаконного ввозу мігрантів сушею, морем і повітрям, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. (ратифікована Україною 2004 р.), визначено, що незаконний ввіз мігрантів – це забезпечення з метою одержання, прямо або опосередковано, будь-якої фінансової або іншої матеріальної вигоди, незаконного в'їзду до держави будь-якої особи, яка не є її громадянином або не проживає постійно на її території. Незаконний в'їзд означає перетин кордонів без дотримання необхідних вимог для законного в'їзду до держави, що приймає. Отже, особи, які незаконно прибувають або незаконно ввозяться в державу, є незаконними мігрантами.

Згідно з рекомендаціями Конференції міністрів із питань запобігання нелегальній міграції у межах Будапештського процесу (14-15 жовтня 1997 р.), нелегальна міграція охоплює порушення правових мігра-

ційних інститутів, нелегальне перетинання кордону, нелегальне проживання в країні, використання недозволених транспортних засобів, виготовлення та використання фальшивих документів чи порушення у використанні справжніх документів, надання допомоги і коштів для звернення з фальшивими документами до органів влади, організація перевезення, забезпечення місць притулку та нелегальної роботи [12, с. 18].

У Протоколі проти незаконного ввозу мігрантів сушею, морем і повітрям, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, вжито термін «незаконний в'їзд», який означає перетинання кордонів без дотримання необхідних вимог для законного в'їзду в державу, що приймає [13].

Нелегальна міграція (за юридичним визначенням) – це соціально-правове явище, що передбачає нелегальне перетинання державного кордону поза пропускними пунктами або з використанням фальшивих документів, візи; самостійне або з допомогою третіх осіб проживання на території країни без належного дозволу компетентних державних органів із метою поліпшити власне становище чи становище своєї родини, а також для захисту своїх політичних або релігійних переконань.

В офіційній термінології ООН замість терміна «незаконна міграція» здебільшого вживається поняття «неврегульована міграція» – рух осіб, що відбувається з порушенням норм країн виїзду, транзиту та призначення; а замість терміна «незаконний мігрант» – «неврегульованій мігрант», «мігрант без належних документів». Ці поняття відображають гуманістичний підхід до явища незаконної міграції, що базується на парадигмі прав людини. У його основі лежить принцип індивідуальної свободи, свободи переміщення, свободи вибору місця проживання.

У документах ЄС найчастіше вживається поняття «нелегальна імміграція», яка наявна в разі незаконного перетину кордону, перетину кордону з фальшивими або підробленими документами, законного в'їзду та перебування на територіях країн-учасників після закінчення терміну дії дозволу на перебування. Законне перебування стає нелегальним також за умови, коли особа працевлаштовується або займається підприємницькою діяльністю, не дозволеною в'їздною візою.

У підсумку можна стверджувати, що нелегальна міграція виникла давно і створює реальні та потенційні загрози фактично будь-якому аспекту безпеки сторони, що приймає. Вона спотворює соціальну, демографічну, територіальну структуру, загострює конкуренцію на місцевих ринках праці та житла, створює цілі сектори зайнятості, які не мають законодавчого регулювання, спричиняє соціальну напругу, ріст ксенофобії й екстремізму.

Нелегальна міграція все частіше розглядається як один із можливих шляхів поширення міжнародного тероризму. Крім того, трагічні події останніх років призвели до необхідності вибору між свободою особисто-

сті та безпекою. Важливо зазначити, що повсякденна свідомість в європейських країнах так глибоко засвоїла традицію свободи та безпеки, що саме безпека стала однією з найголовніших культурних цінностей Європи. І якщо в 90-х рр. XX ст. свобода посідала перше місце, то тепер європейці все частіше віддають перевагу безпеці. Інакше кажучи, нелегальна міграція тісно переплітається зі сферою як національної, так і особистої безпеки.

Література

1. Тойнби А. Постижение истории: сборник / сост. А. Огурцов; вступ. ст. В. Уколовой. Пер. с англ. М.: Прогресс, 1991. 730 с.
2. Монтескье Ш. де. Персидские письма: роман. Пер. с фр. Вступ. ст. С. Артамонова. Элиста: Калм. кн. изд-во, 1988. 302 с.
3. Василенко І. Протидія незаконній міграції населення з країн Азії до Європи територією України (організаційно-правовий аспект): монографія. Донецьк: ВОНР ДЮІ ЛДУВС, 2008. 172 с.
4. Нелегальна міграція та торгівля жінками: у 2 кн. / за ред. Ю. Римаренко. Кн. 1. Ч. 1. К.: Інститут держави та права, КУП, НАВС, 2001. С. 182-183.
5. Симон Г. Миграция в Южной Европе: обзор: будущее миграции. М., 1987. С. 23.
6. Детальный опис діяльності МКБ. The Powers and the Persecuted: The Refugee Problem and the Intergovernmental Committee on Refugees (IGCR), 1938-1947 / Т. Sjoberg. 1991.
7. Олефір В., Цвігун Д. Еволюція та сутність поняття нелегальної міграції. Право України. 2005. № 4. С. 81-84.
8. Большая юридическая энциклопедия. М.: Эксмо, 2005. 688 с.
9. Малый энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона 1890-1907 гг. М.: Владос, 2002. 415 с.
10. Курилов И. Актуальные проблемы нелегальной миграции и охрана государственной границы. Политическое образование. 2008. № 7 (259). С. 124-127.
11. Правове регулювання міграційних процесів в Україні: інформаційно довідковий посібник. Рос. мовою. К.: Атіка, 2008. 328 с.
12. Подшивалов В. Незаконная миграция: международно-правовой подход. Правоведение. 2008. № 4 (243). С. 185-192.
13. Копура М. Проблема нелегальной миграции и пути ее решения. Право и безопасность. 2007. № № 1-2 (22-23). С. 15-24.
14. Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітрям, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. (ратифікований Законом України від 4 лютого 2004 р. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 19. Ст. 263. CD-версія. 2008. № 12.

*Ярмак В. Х.,
доцент, професор кафедри
державно-правових дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ*